

PERSPEKTIVER PÅ

**MODERNE
ARBEJDSRUM
– FRIHED VS.
FRIKTION**

BIDRAG FRA:

Karen Olesen

Jan Løhman Stephensen

Rune Thorbjørn Clausen

Anders Tyrrestrup

Morten Daugaard

Thomas Kock

OPEN ROOMS

Trådløse netværk og virtuelle verdener kunne gøre os stedsløse, robotter kunne udviske håndværket, teknologien håndtere klimaforandringerne, den øgede mobilitet gøre os til fremmede i vore egne byer og eksport af velfærdsbyggeri udfordre vores etiske ståsted.

Det sker. Men det er som om, at der også sker noget andet. Det ser ud til at vi stadig har brug for steder, at robotteknologien genopfinder håndværket, at teknologien ikke alene løser klimaforandringerne, at samskabelse vinder frem i byudviklingen og at vores velfærdsbyggeri kan tilpasse sig andre kulturer. Forandringerne og tendenserne er ikke entydige, men de påvirker vores byggede miljøer, hvordan vi bruger dem og måden vi kan bygge på i fremtiden.

OpenRoom seminarerne på Arkitektskolen Aarhus sætter fokus på udvalgte aktuelle emner i samfundet og sætter per-

spektiver på arkitekturens rolle. Formålet er at dele viden, åbne for nye erkendelser og herigennem opnå kvalificerede og nuancerede diskussioner og svar.

Her mødes forskere og praktiserende arkitekter og fortæller om deres perspektiver på et givent emne. Som en væsentlig del inviteres også andre fagligheder ind – en filosof, ingeniør, jurist, organisationsanalytiker, en professor i pædagogik. Deres perspektiver giver nye vinkler og en bredere forståelse af emnerne. Seminarerne er åbne for deltagere udefra. Der lyttes, debatteres og reflekteres.

Bogen du står med samler bidragene fra seminarer om Det Moderne Arbejdsrum. Den henvender sig til alle, der måtte være interesseret i emnet: Bygherrer, forskere, praktiserende arkitekter, politikere, beslutningstagere eller borgere i almindelighed, der er interesseret i forskellige perspektiver på, hvad det moderne arbejdsrum er.

Anne Mette Boye

Redaktør på OPEN ROOMS

Redaktør OPEN ROOMS:

Anne Mette Boye

Redaktør, Moderne Arbejdsrum

– frihed vs. friktion:

Karen Olesen

Layout: Oddfischlein

Udgiver: Arkitektskolens Forlag

ISBN: 978-87-90979-52-2

© 2015 Forfatterne og

Arkitektskolens Forlag

dreymers fond

ARKITEKTSKOLEN AARHUS

INDHOLD

s. 04

**Moderne arbejdsrum
– frihed vs. friktion**
af Karen Olesen, Arkitekt og lektor
ved Arkitektskolen Aarhus

s. 06

**Arbejdets rammer
– mellem virtuel fleksibilitet
og fysisk fasthed**
af Karen Olesen

s. 18

**Rum til kreativitet
– indretningen af fysiske og
virtuelle rum som udtryk for
arbejdsfilosofiske antagelser**
af Jan Løhmann Stephensen, Postdoc, Ph.d.,
Æstetik & Kultur, Aarhus Universitet

s. 30

**Værdifuld arkitektur
– mere end snæver kalkulation**
af Rune Thorbjørn Clausen,
Organisationsanalytiker, Cand. Merc., Ph.d.

s. 40

**Fremtidens kontormiljø
– det dynamiske arbejdsfællesskab**
af Anders Tyrrestrup, Arkitekt og partner
i AART architects

s. 46

**Værdiskabelse og såkaldt evidens
– en kommentar**
af Morten Daugaard, Cand. phil og lektor
ved Arkitektskolen Aarhus

s. 48

**Beliggenhed, beliggenhed,
beliggenhed**
af Karen Olesen, Arkitekt og lektor
ved Arkitektskolen Aarhus

MODERNE ARBEJDSRUM – FRIHED VS. FRIKTION

4

Den informationsteknologi, der understøtter stadiet flere menneskers arbejde, tilbyder os en frihed fra det fysiske rumms grænser og begrænsninger. Hvad betyder det, at kontorbygningen skifter fra at være et funktionsbestemt sted, der giver rammer for arbejdsudstyr og kontakt med kollegaer, til at være virksomhedens fysiske værdimærke og identitetsgiver? Og kan arkitekturens fysiske fasthed få ny betydning som et alternativ til den friktionsløse digitale verden – som det, der kan tilbyde konkret, kropslig – og produktiv – modstand?

Sådan lød oplægget til det OpenRoom-seminar, der blev afholdt 28. maj 2015 på Arkitektskolen Aarhus.

5

Seminarer havde til formål at bringe forskellige fagligheder sammen til gensidig diskussion og inspiration – og oplæggene på dagens seminar blev leveret af såvel praktikere som forskere, af personer inden for og uden for arkitektfaget. Temaet Moderne arbejdsrum gav således anledning til ganske forskelligartede oplæg med præsentation af aktuelle arkitekturprojekter, tilbageblik på historiske eksempler, diskussion af begrebet værdi i byggeriet – og et kritisk blik på det moderne arbejdsliv.

I denne udgivelse har oplægsholderne fra OpenRoom-seminaret bidraget med tekster, som i forskellig form samler op på de mundtlige bidrag. Publikationen indeholder også en tilhørers kommentar til seminarrets input. Det er håbet, at denne opsamling kan fungere som inspiration til yderligere diskussion – blandt arkitekter, bygherrer og andre interesserede.

Karen Olesen

Arkitekt og lektor ved Arkitektskolen Aarhus
og tilrettelægger af seminarer

ARBEJDETS RAMMER

– MELLEMLIG FLEKSIBILITET OG FYSISKE FASTHED

KAREN OLESEN, ARKITEKT OG LEKTOR
VED ARKITEKTSKOLEN AARHUS

Kontorbyggerier stadig markedets arkitektur med fokus på økonomisk effektivitet, og det er svært at overbevise investorer om arkitektoniske værdier som monumentalitet og rumlig permanent. Men moderne arbejdsteknologi åbner nye muligheder for frihed og fleksibilitet, som giver anledning til at gentænke kontorbyggeriets arkitektur.

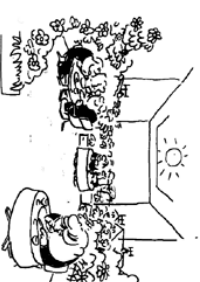
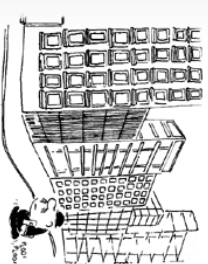
6

Plod plod plod – En lille, tæt mand i jakkesæt og bowlerhat er på vej til arbejde mellem høje kontorbygninger. Han ser ikke begejstret ud.

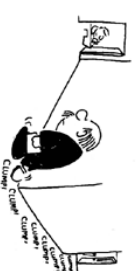
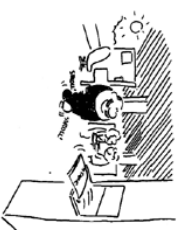
Skip skip skip – i en anden og bedre verden er den samme mand i betragteligt bedre humør undervejs i et grønt, solbeskinnat landskab, hvor en kurvet, transparent bygning viser sig i baggrunden.

Bygningen er Foster & Partners projekt til forsikringselskabet Willis Faber Dumas' nye hovedsæde i Ipswich, og før – og – efter – tegneserien med den lille kontormand var en del af tegnestuens promovering af deres design. I en række scener, der sætter arbejdsdagen i et traditionelt kontorbyggeri op overfor en tilsvarende dag i den nye bygning, demonstrerede tegneren Frank Dickens, hvordan Fosters arkitektur radikalt ville forbedre de ansattes velfindende og arbejdsglæde.

Ser vi nærmere på, hvad det er, kontorfunktionen tilbydes i denne moderne arkitektur, er fraværet af fysisk modstand påfaldende. I stedet for trættende ruter ad stejle trapper og lange korridorer sørger rulletrapper for et uanstrengt flow mellem etagerne; den interne kommunikation

7

Frank Dickens' tegninger til Foster & Partners projekt
Willis, Faber & Dumas Headquarters, Ipswich

lættes af storrumskontorets åbenhed, der præsenteres i kontrast til det beklumrede cellekontor, og kontorarealernes horisontale udstræktthed er videreført i kanten, hvor frokostpausens trængsel er afløst af spredte cafeborde. Tegningerne betoner alle rumlig transparens og åbenhed – og det er bemærkelsesværdigt, hvordan kontorfunktionæren i alle de viste situationer optræder på komfortabel afstand af såvel kolleger som bygningsens fysiske elementer. Idealet anno 1975 synes at være det komplet friktionsløse arbejdsliv, og storrumskontoret – den åbne plan – at være den arkitektur, der mest optimalt understøtter dette ideal.

Den moderne kontorbygning

I dag 40 år senere er det åbne kontor normen snarere end undtagelsen, og der har i de seneste år været en del debat om de åbne kontorer, primært med udgangspunkt i netop arbejdsmiljø. Tilsvarende findes en del forskning om de "store rum" med fokus på hhv. indeklima (akustik, overopvarmning etc.) og ledelsesfilosofi (overvågning vs. vidensdeling). Denne forskning er altovervejende kritisk, omend der findes undtagelser, og det, som Foster & Partners i 1970'erne kunne beskrive som en arbejdsmiljømæssig forbedring, er i dag i det store og hele et udsældt fænomen. Det kan se ud som om, at omkostningerne ved de store rum er kommet i fokus i takt med, at nyskabelsen er blevet til norm.

Samtidigt involverer kontorarbejdet nu en teknologi, der på mange måder leverer en maksimeret version af Fosters' vision: en radikal uafhængighed af det fysiske rumms grænser og begrænsninger. Men hvad betyder det for det fysiske rum, at vi i stigende grad er uafhængige af det som ramme for vores arbejdsfunktioner – og hvor efterlader det arkitekturen, at vidensdeling og kommunikation efterhånden kan finde sted fuldstændigt uafhængigt af en specifik fysisk ramme?

Særligt kan man spørge, hvor den teknologiske udvikling efterlader netop storrumskontoret, for uagtet den udbredte kritik er åbenplan bygningen tilsyneladende en ukuelig overlever. Naturligt i kraft af sin arealmæssige effektivitet, men også i kraft af sin fleksibilitet – som en arkitektur, der helt bogstaveligt efterlader et fritrum/en plads til iscenesættelse – og således opleves som et mulighedsfelt snarere end et fast accompil. Men hvis teknologiens fysiske frigørelse på sin vis overtager den åbenhed og fleksibilitet, som er storrumskontorets varemærke, er det så muligt at betragte kontorets arkitektur på en ny måde og betone andre arkitektoniske kvaliteter i det moderne arbejdsrum?

"HVIS TEKNOLOGIENS FYSISKE FRIGØRELSE PÅ SIN VIS OVERTAGER DEN ÅBENHED OG FLEKSIBILITET, SOM ER STORRUMSKONTORETS VAREMÆRKE, ER DET SÅ MULIGT AT BETRAGTE KONTORETS ARKITEKTUR PÅ EN NY MÅDE OG BETONE ANDRE ARKITEKTONISKE KVALiteter I DET MODERNE ARBEJDSRUM?"

Historisk set er forudsætningen for den moderne kontorbygning de forandringer i produktions-, distributions-, og forbrugssystemene, som fandt sted i slutningen af det 19. århundrede. I kraft af nye teknologier som elektrisk lys, skrive – og regnemaskiner samt ikke mindst telegraf og telefonen, kunne den administration, der knyttede sig til et voksende produktions – og salgssapparat, udføres på afstand af såvel produktion som salg. Den selvstændige kontorbygning dukkede således op på et tidspunkt i historien, hvor en ny, moderne arkitektur er ved at blive formuleret, og hvor arkitekturens arbejdsområde er i kraftig udvikling. Med moderniteten introduceres nye programmer og nye bygherrer, og med kontorbygningen står arkitekterne overfor en opgave, hvor markedets logik og funktionalitet er i fokus sammen med økonomiske parametre som rentabilitet, fleksibilitet og effektivitet.

Dette formuleres helt eksplicit af Louis Sullivan (1965), da han i 1896 beskriver sin formel for "the tall office building". Sullivan beskriver nøje, hvordan denne nye bygningstypes ydre bør udformes, mens han nøjagtigt karakteriserer bygningsplaner som uden æstetisk betydning: den konkrete underdeling og indretning af etagerne bestemmes i Sullivans optik alene af økonomiske og pragmatiske krav. En tilsvarende nedtoning af planens arkitektoniske betydning kommer indtrækket til udtryk i Ludwig Mies van der Rohes korte tekster om hans radikale kontorhusprojekter fra begyndelsen af 1920'erne: det er bygningernes skulpturelle form, materialet og tektoniske karakter, der optager Mies, mens han lapidarisk konstaterer, at planerne må undværges i overensstemmelse med virksomhedens organisation (Niemeyer, 1991).

Denne given afkald på planen som arkitektonisk virkemiddel er et væsentligt træk ved den moderne kontorbygning, hvilket i det mindste delvist kan hænge sammen med kontorprogrammets underligt vage karakter. Som Rem Koolhaas har formuleret det, repræsenterer kontorbygningen et fuldstændigt abstrakt program: Business er en aktivitet, som kan okkupere hvilken som helst arkitektur (Koolhaas, 1995). I denne markedets arkitektur mister plantegningen således betydning som et diagram, der fastlægger betydningsdannende og iscenesætte rumlige forløb relativt til specifikke sociale praksisser. Flexibilitet fremstår som det primære programmatisk krav til kontorbyggeri, hvilket betyder, at enhver indretning eller underdeling af rummene må betragtes som foreløbig og planen derfor som grundlæggende ustabil. Det moderne kontor bliver således karakteriseret ved et fravær af rumlig specificitet – et slags universelt rum, der kan fungere hvor som helst som ramme om en hvilken som helst håndtering af information.

"DET MODERNE KONTOR BLIVER SÅLEDES KARAKTERISERET VED ET FRAVÆR AF RUMMLIG SPECIFICITET – ET SLAGS UNIVERSELT RUM, DER KAN FUNGERE HVOR SOM HELST SOM RAMME OM EN HVILKEN SOM HELST HÅNTERING AF INFORMATION"

10

Det scenograferede arbejdsrum

Interessant nok ser vi i slutningen af det 20. århundrede en interesse for kontorplanen og for den præcise relation mellem kontorarbejdet og de rum, det udføres i. Med bogen The New Office argumenterede Francis Duffy (1997) for, at kontorarbejde ikke længere kan ses som én ting, men at det i stigende grad er varieret og a – hierarkisk med en høj grad af både autonomi og samarbejde. I bogen betones vigtigheden af at identificere hvilken type virksomhed, man har med at gøre og indrette rummene på en måde, der modsvarer den specifikke organisations – og arbejdsform. Forfatterne introducerede begreberne

Interiør fra Googles EU hovedkvarter i Dublin

hive (bikuben eller myretuen), den (hulen), cell og club som rumlige kategorier. Hver af disse matcher ifølge filosofien en given type arbejde i forhold til graden af fordybelse, samarbejde etc. Grundlæggende er der tale om en funktionalistisk forestilling om muligheden for at etablere en direkte overensstemmelse mellem arkitektonisk rum og aktivitet, og New Office – teorien kan på en måde betragtes som en generobring af kontorrummets specifikke karakter som en arkitektonisk opgave. Men der er vel at mærke tale om en funktionalisme, som mindre handler om målbare, fysiske størrelser og behov og mere om en særlig atmosfære omkring arbejdet. De rumlige begreber i New Office er metaforer og dermed på én gang stærkt billeddannende og vage, de formidler en opfattelse af moderne arbejdsrum som habitater til forskellige medarbejdertyper – og introducerer arbejdsrummet som en slags styling af forskellige arbejdsopgaver.

Det er en sådan styling af arbejdet, der i en vulgariseret form for New Office – tænkning dukker op i begyndelsen af dette århundrede hos trendsættende, såkaldt kreative virksomheder. Et nyligt eksempel er Googles hovedkvarter i Dublin, hvor firmaet i 2013 erhvervede en kontorbygning på byens havn. Bygningen er overvejende indrettet som konventionelle, arealeffektive storrumskontorer, men disse suppleres af en række stærkt promoverede hubs – særlige arbejds- eller pauserum, der med en aura af playfulness promoverer arbejdspladsen som skræddersyet til kreativitet, innovation og teamwork. Der er en stærk iscenesættelse på færde hos denne virksomhed, hvor den kreative arbejdsplads præsenteres som en serie af farverige interiører. Medarbejderne tilbydes således en palette af mulige arbejdsituationer, der ”foster og muliggør innovation”, rum der nok er forskellige, men som hver især på næsten tvangsmæssig vis dikterer specifikke arbejdsstillinger: henslængt i sofaer, på caféstole med udkig over byen, vis-a-vis i ”diner-båse” etc.

12 Det er som om virksomheder som Google, hvis produkter er immaterielle og usynlige, desperat forsøger at håndgribeliggøre virksomhedens abstrakte arbejde gennem en overdreven konkretisering af ”det kreative”. At koreograferer medarbejdernes aktiviteter: teamwork, individuel fordybelse, pauser etc. på en måde, der løfter netop denne virksomhed ud af kontorets uninspirerede universaltet.

Et andet væsentligt kendetegn ved disse stærkt koreograferende miljøer er det niveau af foreløbighed, der præger dem. Det er tydeligt, at de skiftende rumlige karakterer fungerer uafhængigt af bygningen selv, at de er etableret ved hjælp af en tynd scenografi, der oplagt kan og vil blive udskiftet. Det er dette apleringslag, der giver arbejdsrummet dets karakter, mens bygningen i sig selv er en effektiv, men ganske banal struktur, der stiller sig til rådighed for en stadigt skiftende programmering og indretning.

Den nye interesse for arbejdsrummet udspiller sig således først og fremmest inden for designeren og indretningsarkitektens domæne, og primært som en form for staffage af en bygningsstype, der til stadighed ligner sig selv. I kontorbyggeriet er fleksibilitet fortsat det vigtigste programkrav, og de æstetiske investeringer koncentrerer typisk om strukturens ydre og ankomstareal: det vil sige i bygningens repræsentative dele. Der er som regel et påfaldende fravær af arkitektonisk ambition, der hvor kontorarbejdet faktisk finder sted: og det er tankevækkende, hvordan Louis Sullivan og Mies van der Rohe’s tilgang til kontorbygningen stadig synes at gøre sig gældende.

”DEN RUMLIGT – ÆSTETISKE FASTHED, SOM VI FINDER I EN ARKITEKTUR MED AMBITIONER OM DET GODE LIV, KAN MEGET VEL VÆRE EN *FORUDSÆTNING* FOR, AT DEN DIALOGISKE PROCES, ENHVER BEBOELSE AF DET ARKITEKTONISK RUM UDGØR, KAN FINDE STED”

Mellem tvang og uansvarlighed

13 Som en først og fremmest fleksibel struktur repræsenterer den konventionelle kontorbygning en slags radikaliseret af det forhold, der gælder al arkitektur: at dens funktionalitet altid er til forhandling. Som Umberto Eco formulerer det i sin tekst Funktionen og tegnet: "(...) bevæger den arkitektoniske meddelelse sig mellem et maksimum af tvang (du bør bo således) og et maksimum af uansvarlighed (du kan bruge denne form lige, som du vil)" (Eco [1968] 1997). I kontorbyggeriet er den arkitektoniske tvang (i det mindste tilsyneladende) opgivet til fordel for den maksimale frihed til at indtage rummet, som man vil. Men netop dette fravær af tvang – og dermed fravær af visioner om det gode arbejdsliv – betyder måske, at incitamentet til en "uansvarlig" – det vil sige inspireret – tolkning af rummet svækkes. Den rumligt – æstetiske fasthed, som vi finder i en arkitektur med ambitioner om det gode liv, kan meget vel være en forudsætning for, at den dialogiske proces, enhver beboelse af det arkitektonisk rum udgør, kan finde sted. Hvis de såkaldt kreative virksomheders stærkt scenograferede interiører nok kommunikerer en forestilling om det gode arbejdsliv, men alligevel ikke forekommer tilfredsstillende som et bud på det moderne arbejdsrum, er det dels fordi de, som på én gang specificerende og foreløbige, hverken efterlader rum til fortolkning eller formennelse for arkitektonisk konstans; for at befinde sig i et rum, der rækker ud over nuets konkrete arbejdsituation.

Interiør fra Frank Lloyd Wrights Larkin Administration Building, opført 1904.

Det er interessant at sammenligne disse moderne arbejdsrum med et ca. 100 år ældre kontormiljø som Frank Lloyd Wrights Larkin Administration Building, opført i 1904. Også her har vi at gøre med et stærkt iscenesat rum, der kommunikerer en helt bestemt arbejdsetik og en vision om det gode arbejdsfællesskab. Det monumentale og nærmest katedralignende interiør – komplet med orgel(!) og bibelske indskrifter – fremstår nok i dag næsten intimiderende alvorstungt, men alligevel er det som om, at netop den robuste monumentalitet etablerer en befriende afstand til det dybest set banale arbejde, der udspiller sig i rummet. Her har vi altså at gøre med et rum, der på én og samme tid kommunikerer betydning og fremstår som nærmest indifferrent over for det liv, der udspiller sig i det.

Permanens og stabilitet er begreber, der dårligt matcher det moderne arbejdsliv med dets efterhånden trættende fokus på dynamik og omstillingsparathed. Men dette kunne netop være en grund til at dyrke afgrænsningen, stabiliteten, tyngden, varigheden i det arkitektoniske rum. For når it – teknologien giver os muligheder for at overskride det fysiske rumms grænser – ved hjælp af ét og samme stykke hardware at skifte mellem fordybelse i opslagsværker, samtale med fjerne samarbejdspartnere, formulere os på skrift eller i tegning, arkivere, betale regninger, pleje private kontakter, etc etc – får det fysiske rum med dets faste grænser og varighed en ny betydning.

Alle vores digitale redskaber er programmerede til effektivitet – til hurtigt at give os hvad vi beder om. De er designede til at yde mindst mulig modstand og leverer derfor ingen overraskelser (med websites bannerreklamer som en mulig undtagelse; de udgør nok et irritationsmoment, men er, eftersom de er tilpasset vores søgninger, aldrig forbavsende). Arkitekturen derimod, kan tilbyde noget andet end det digitaltes effektive funktionalitet. Når tidligere industribygninger med succes konverteres til kontorfunktioner, er det formodentligt fordi, de både tilbyder fleksibilitet i form af strukturel og rumlig åbenhed, men samtidigt en formemmelse af rumlig autonomi. Sådanne strukturer besidder samtidig qua deres historie en arkitektonisk karakter, der opretholdes uafhængigt af de nye aktiviteter, de huser, og det er netop denne rumligt – æstetiske autonomi, der giver mulighed for den ”uansvarlige”, tolkende ibrugtagning.

Kontorbyggeriet er stadig en markedets arkitektur med fokus på økonomisk effektivitet, og det er næppe let at overbevise investorerne om værdien i arkitektoniske ambitioner som monumentalt og rumlig permanens.

Ikke desto mindre må den frihed og fleksibilitet, som den moderne arbejdsteknologi medfører, give anledning til, at vi kan gentænke disse begreber som arkitektoniske egenskaber. I stedet for med arkitekturen at levere mere af det samme, må det være muligt at supplere den teknologiskabte frihed med fysisk friktion: med konkret haptisk materialitet, fast rumlig diversitet og produktiv rumlig modstand i form af mindre funktionalistisk forudsigelighed.

Illustrationer

- Side 7: Forsters Tegneserie. @fooster & partners. Illustrationen er fundet i Foster, Norman: Foster Associates: buildings and projects vol.2 1971-74, 1989 Watermark publications. Redaktionen har rettet henviselse til Forsters & Partners for til-ladelse, men har ikke modtaget svar.
- Side 11: Copyright Evolution Design.
- Fotograf Peter Wurnli
- Side 14: Larkin Building, Collection of The Buffalo History Museum, used by permission

References

- Duffy, Francis (1997): *The New Office*, London: Conran Octopus.
- Eco, Umberto (1997): "Funktionen og Tegnet: Arkitekturens Samtidskritik," *Rumanalyser*, red.: Bek, Lise & Oxvig, Henrik. Århus: Fonden til Udgivelse af Arkitekturstudier B.
- Koolhaas, Rem (1995): "Typical Plan" i Koolhaas, Rem & Mau, Bruce: *S, M, L, XL*, Rotterdam: 010 Publishers.
- Neumeyer, Fritz (1991): *The Artless Word: Mies van der Rohe on the Building Art*, Cambridge & London: MIT Press.
- Sullivan, Louis H. (1969): "The Tall Office Building Artistically Considered" i Sullivan, H. Louis: *Kindergarten Chats (revised 1918) and Other Writings*, New York: George Wittenborn.

RUM TIL KREATIVITET

– INDRETNINGEN AF FYSISKE OG VIRTUELLE RUM SOM UDTRYK FOR ARBEJDS- FILOSOFISKE ANTAGELSER

JAN LØHMANN STEPHENSEN, POSTDOC, PH.D.,
ÆSTETIK & KULTUR, AARHUS UNIVERSITET

Det moderne arbejdsrum har skabt en nyvunden frihed, men også nye former for friktion. Der er så at sige tale om nye konfigurationer af gamle problemer – samt perverterede realiseringer af gamle drømme. Der er opstået et stort, begrebsligt og praktisk diffust grænseland mellem arbejde og ikke-arbejde, samt mellem subtilt arbejdsansporende teknologier og de normer og værdier, der historisk har gennemsyret kritikken af arbejds-samfundet. Denne udvikling gør det helt grundlæggende vanskeligt at tale om, hvor arbejdsrum, inklusiv dets friheder og problemer, i det hele taget begynder og ender – og selvfølgelig lige så svært at bygge rum til.

I 2003 udgav den amerikanske sociolog Andrew Ross bogen No-col-lar, som bar undertitlen "den humane arbejdsplads og dens skjulte omkostninger". I denne bog forsøgte Ross at gå bag om de myter, som understøttede, hvad han kaldte "den nye kontor-utopi", som var opstået i forbindelse med 90'ernes såkaldte Ny Økonomi. En økonomi, der havde været drevet frem af den første it-boble, og som i udpræget

grad bragte ideen om kreativitet i arbejdslivet til torvs, fx i relation til den såkaldte kreative klasse, de kreative erhverv og den kreative økonomi, som var periodens nye bidrag til det arbejdsrelaterede vokabular. Ross' bog slog en del temaer an, som ligger i nær forbindelse med seminaret om Moderne arbejdsrum, især det undersøgsmål der stilles: om dette nye arbejdsrum er et rum, der primært er karakteriseret ved en nyvunden frihed, eller om der snarere er tale om nye former for friktion. Mit lidt kedelige svar i dag vil lyde: begge dele. Der er så at sige tale om nye konfigurationer af gamle problemer – samt perverterede realiseringer af gamle drømme.

Spørgsmålet er dog særlig interessant, fordi arkitektur – ligesom materialitet og teknologi mere generelt – medierer vores hverdagslige erfaringer, omgangsformer og handlinger (Verbeek 2005). Derfor er arkitekturen på mange måder den mest politiske af alle æstetiske praksisser, på trods af at den inden for den politiske kunsts teori faktisk fylder forbavsende lidt. I samme ombæring bør jeg dog straks understrege, at jeg hverken er uddannet arkitekt eller har teoretiseret endsige skrevet voldsomt meget om indretning og arbejdsrum i konkret forstand. Til gengæld har jeg arbejdet ret indgående med vores forståelse af arbejdet – især hvordan det i nyere tid er blevet koblet til ideen om kreativitet, og hvordan disse sammen måske kan siges at udgøre en ny arbejdsæstik (se bl.a. Stephensen 2010). Det er således i forlængelse af dette, med disse værktøjer, at jeg vil diskutere arbejdet og dets rum i flere forståelser: 1) som et konkret fysisk rum, 2) som et virtuelt rum, og 3) som et symbolsk rum. Med sidstnævnte mener jeg: i relation til hvad man forstår ved arbejde, og hvad man forventer af arbejdet og den arbejdende, især i lyset af den rolle, digitale teknologier i stadig stigende grad er kommet til at spille.

Den tilladende arbejdsplads og det altinkluderende arbejdsliv

Med hensyn til førstnævnte, det fysiske rum, taler Ross om, at arbejdspladsen – primært med afsæt i observationer fra såkaldt kreative "dot.com start ups" – har gennemgået en transformation i retning af den "tilladende arbejdsplads" (the permissive workplace). Hermed menes at arbejdspladsen qua dens fysiske indretning tillader, ja ligefrem indbyder og opfordrer til en anden type adfærd end den man typisk har associeret med arbejdslivet. Indbegrebet af dette er selvfølgelig det efterhånden nærmest obligatoriske Foosball-spil, som med tiden har antaget en nærmest paradisk position i det nye arbejdes ikonografi,

som vi efterhånden alle kender det fra Googles berømte kontorandskaber, Ross' egen case Razorfish, m.fl. Hermed være selvfølgelig ikke sagt, at alle arbejdspladser er indrettet sådan, eller at alt arbejde finder sted på den måde, jeg vil diskutere det her. Men den positive fremstilling af denne type kreative arbejdspladser og den type kreativ, produktiv aktivitet, der tilsyneladende finder sted her, er så at sige en central del af den kulturelle hegemoni, som det postindustrielle, kreative arbejde har fået; dvs. som det efterhånden kulturelt vedtagne biliede af en arbejdsplads og et arbejde, der er på højde med ikke blot sin samtid, men endog fremtiden (men altså ofte i kontrast til hvad og hvordan folk reelt arbejder).

“DEN POSITIVE FREMSTILLING AF DENNE TYPE KREATIVE ARBEJDSPLADSER OG DEN TYPE KREATIV, PRODUKTIV AKTIVITET, DER TILSYNELADENDE FINDER STED HER, ER SÅ AT SIGE EN CENTRAL DEL AF DEN KULTURELLE HEGEMONI, SOM DET POSTINDUSTRIELLE, KREATIVE ARBEJDE HAR FÅET”

Denne kulturelle hegemonisering kan vi også genkende fra den symboliske generobring af det industrielle rumms fysiske lokaler og den efterfølgende indretning i åbne kontorlandskaber og lignende. Dette fænomen handler naturligvis om en hel del ting på samme tid: Fra praktisk-økonomiske ting såsom beliggenhed og kvadratmeterpriser. Over det forhold at der her muligvis kunne være bedre mulighed for at lægge op til bestemte typer adfærd. Og så endelig til den rent symboliske dimension, der handler om at signalere postindustriel kreativitet både over for kunder, samarbejdspartnere og ansatte (de faste såvel som de mere løse fugle).

Hermed er vi også ovre ved det moderne arbejdsrum som et symbolisk rum, dvs. et rum, der signalerer et andet arbejde og især en ny arbejdsfilosofi – eller, om man vil, en ny arbejdsetik, dvs. en anden, måske ny, forståelse af hvad arbejdet er og bør være, hvorfor vi arbejder osv. I forlængelse af Andrew Ross' "tilladende arbejdsplads" kan man også tale om opkomsten af et "alt-inkluderende" arbejde.

Pointen med dette er dels, at grænserne mellem, hvilke typer praksis der hører til arbejdet, og hvilke der ikke gør det, bliver mere og mere utydelige. Men måske endnu mere væsentligt: det bliver også svære at sondre mellem på den ene side de karakteristika eller elementer af den arbejdendes inderste, der hører til arbejdets sfære, og på den anden side dem, der ikke gør. Den italienske postarbejderistiske filosof Bifo (Franco Berardi) taler således om, at sjælen er kommet på arbejde, dvs. menneskets sociale, emotive/affektive og kreative evner er nu blevet afgørende produktivkræfter i den postfordistiske kapitalisme: "Industrielle fabrikker udnyttede kroppen, tvang den til at efterlade sjælen uden for samlebandet således arbejderen fremstod som en sjælløs krop. Den immaterielle fabrik forlanger i stedet at få vores sjæl stillet til rådighed: intelligens, følsomhed, kreativitet og sprog." (Bifo 2009: 192; min oversættelse).

Kampen for frihed, fleksibilitet og kreativitet i arbejdslivet

Denne nye arbejdsetik og filosofi er i høj grad et produkt af det, ledelsesguruen Tom Peters har kaldt "frigørelsesledelse" (liberation management). En diskurs om arbejdet, som fremstiller det som et generobret frihedsdomæne. Et domæne, hvor vi nu endelig kan få lov til at være os selv i fuld udfoldelse. Den narrative figur er her, at dette står i modsætning til tidligere, hvor den industrielle kapitalismes funktionelle arbejdsdeling betød fragmenteringen af menneskets liv, praksisser, socialitet og sjæl, dvs. hvad man talte om som forskellige former for fremmedgørelse (fx Blauner 1964). Historisk set er denne frihedsorienterede arbejdsfilosofi altså en diskurs eller et ledelsesparadigme, som er et produkt af tidligere tiders kritik af lønarbejdet på fabrikken og i bureaukratiet: nemlig som fremmedgørende på en lang række sammenhængende niveauer, noget der opløser samfundslivets socialitet, er kreativtets-kvælende osv. Dvs. en kritik, som gennemsynder både store dele af efterkrigstidens modpolitiske teori og populærkulturen.

Man kan måske i virkeligheden tale om, at den kulturelt hegemoniske fantasmagori om det nye arbejde og dets materielle og rumlige former er en perverteret realisering af de ønsker, eller det normative fundamentet, der lå til grund for en tidligere kritik af arbejdslivet under den industrielle-bureaukratiske kapitalisme. En kritik, som ofte dels modtillæde det fremmedgjorte lønarbejde med den kreative praksis, dels det på samme tid individuelt fragmenterede og socialt isolerede menneske (jf. arbejdsdelingens atomisering af både den

enkelt og de sociale relationer) med det kollektivt arbejdende og ikke mindst skabende menneske. Og ganske ofte kobledes disse to dikotomier endog, jf. fx Erich Fromm (1982/1953), som mente at arbejdet ville kunne forvandles til "kollektiv kunst", samt bl.a. André Gorz, Cornelius Castoriadis og Herbert Marcuse, som i perioden kom med lignende udlægninger.

Interessant nok er dette en historisk udlægning, som mange af den nye arbejdsfilosofis fortalere også selv expliciterer. Richard Florida (2002) gør det eksempelvis endog med den tilføjelse, at denne nye kreative arbejdsetik er en stærkere økonomisk og social drivkraft end den tidligere arbejdsetik, eftersom den kreative etik i dens internalisering dels er blevet koblet med ideen om selvrealisering, dels at den er snævert vævet sammen med tidligere perioders kritiske drømme og aspirationer. Det kreative arbejde er – eller fremstår som – en historisk forløsning. Der kræves med andre ord en vis refleksiv politisk-filosofisk historisk bevidsthed at indse, at den synonymi, som forekommer at findes mellem på den ene side nutidens diskurser om kreativitet og fleksibilitet i arbejdslivet, og på den anden side den kreativitet og fleksibilitet, der tidligere forlangtes, ikke nødvendigvis stikker meget dybere end det semantiske niveau.

Rummet og teknologien som en perverteret realisering

Som det måske vil være gået op for en del, trækker jeg i høj grad her på Boltanski & Chiapello (2005) analyse af, hvordan arbejdet historisk er blevet diskursivt framt og legitimeret, herunder at dette i stigende grad er foregået gennem en afvæbnende indoptagelse af kritikken. Det er i nærværende sammenhæng en væsentlig pointe, at indoptagelsen af tidligere frihedsbegreber komplicerer opgaven med at tegne, designe og bygge rum og arkitektur, der er kreativitetsfremmende og fleksibel, da disse begreber – og måske endog også fænomener – ikke længere er frihedsbegreber på samme vis som de tidligere var det. Hvem, kunne man spørge, er kreativitet og fleksibilitet mest til gavn for? De er nemlig (også) blevet del af den logik, som de oprindeligt opponerede imod – også selv om denne logik i et vist omfang selvfølgelig er blevet forandret lidt i denne proces. Yderligere er arkitektens rolle blevet kompliceret af det forhold, at også mange af vores nye arbejdsteknologier er genstandsgjorte former af disse frihedsønsker og -praksisser, omend ofte i form af delvist perverterede realiseringer (Stephensen 2014).

"INDOPTAGELSEN AF TIDLIGERE FRIHEDSBEGREBER KOMPLICERER OPGAVEN MED AT TEGNE, DESIGNER OG BYGGE RUM OG ARKITEKTUR, DER ER KREATIVITETS- FREMMENDE OG FLEKSIBEL, DA DISSE BEGREBER – OG MÅSKE ENDOG OGSÅ FÆNOMENER – IKKE LÆNGERE ER FRIHEDSBEGREBER PÅ SAMME VIS SOM DE TIDLIGERE VAR DET"

Hvis vi for en kort bemærkning ser på den fysiske indretning af Ross' dot.com-startups og lignende arbejdsrum med samme symbolske eller kulturelt hegemoniske kraft, så er der en del ting, som selve indretningen tydeligt signalerer – og måske også faciliterer: 1) ønsket eller ambitionen om at inkorporere fritidens praksisser i arbejdet; 2) socialitet: a) både den kollegiale omgang generelt og b) i form af kollaborative arbejdsprocesser; og endelig 3) kreativitet: a) både individuel, men især b) kollaborativ. Man kan sige det sådan, at medens kreativitet i forbindelse med arkitektur tidligere primært handlede om relationen mellem arkitekten, rummet og den proces, hvorigennem dette spatiale produkt blev frembragt, er kreativiteten i dag i langt højere grad knyttet til de arbejds handlinger, som rummet skal facilitere. I tilgift til arkitekturprofessionen som en selvstændig kreativ praksis, bliver arkitektur i stigende grad nu set som kreativitetsfaciliterende (for kreativitet i arbejdslivet i bredere forstand).

I forbiarten bør det her nævnes, at disse tendenser, som her er materialiseret i de fysiske rums indretning og deres såkaldte affordances, har tydelige paralleller til, hvad Chris Bilton (2010) har betegnet "kreativitetens sociale vending", som kan observeres inden for så forskellige felter som psykologi, kunst-, medie-, ledelses- og organisationsteori. Tendenser, som ifølge Bilton især har haft den effekt, at kreativiteten nu er blevet/fremstår betydeligt mere ledelsesegnet end dengang kreativiteten var en praksis og en evne, der hovedsageligt tænktes at foregå langt fra almindelige mennesker og deres hverdagsliv. Eller for nu at skærpe Biltons pointe: måske udspringer kreativitetens sociale vending netop af ønsket om at gøre kreativitet til genstand for arbejdets ledelsesprocesser? Måske abonnerer vi på den forståelse af kreativitetens processer, som har størst nytte for os?

Heri ligger der igen et arbejds-etisk aspekt: hvordan motiverer man bedst folk til at arbejde? Og hvordan får man folk til at identificere sig med, leve sig ind, og investere sig selv i sit arbejde? Det gør man ved at insistere på, at kreativitet er noget både almenmenneskeligt og essentielt menneskeligt, samtidig med at man insisterer på, at arbejdet er det bedste sted at realisere dette for den enkelte. Produktivkræfterne er nu blevet noget, der bor i den arbejdende, noget subjekt-intert, og vedligeholdelsen heraf er i sidste ende noget, vi står alene med (om end vi selvfølgelig kan tilkøbe hjælp, fx i form af coaching, kreativitetskurser og lign.). Drømmen om og trangen til kreativitetens frisættelse – også i arbejdslivet – er således historisk blevet forvandlet til en subtil form for tvang (Kristensen 2006), som den enkelte forventes relativt velvilligt at internalisere i sin individuelle livshistorie. Noget man både skylder sig selv og sine omgivelser.

Digitale medier, cloud-computing og opløsningen af arbejdets grænser

24

Endelig er der så det digitales betydning, især den betydning et fænomén som cloud-computing har haft, fx at man potentielt har arbejdet med sig rundt overalt, at man hermed har af-lokaliseret arbejdets fysiske rum, at permanent tilgængelighed er blevet den ny norm osv.

Dette fænomén ligger i forlængelse af det, jeg allerede har været inde på. Igen står fx kreativiteten, især i dens kollaborative afarter, centralt. Sat lidt på spidsen er 'Web 2.0' (O'Reilly 2005) indbegrebet af den demokratiserede kreativitetens socialisering, hvilket også afspejles i en lang række beslægtede udlægninger af de digitale medier som kreative samarbejdsteknologier (Leadbeater 2008, Rheingold 2007). Måske dog med den tilføjelse – som jeg ikke vil uddybe nærmere her, men alligevel vil nævne da det er voldsomt interessant (også for arkitekter) – at den socialitet, som kreativiteten er kravlet ud i, nu også indbefatter vores materielle omgivelser. Herunder fx også i form af den "kreative software" som fx arkitektur-software som AutoCAD og ArchiCAD, som både faciliterer kreative praksisser på nye måder, men som ofte også har visse nye både restriktioner og normer indbygget, bl.a. i form af funktionelle og æstetiske restriktioner, som typisk residerer i algoritmens usynlige lag bag interfacet, men som kommer materielt til udtryk i det funktionelle rum, der i sidste ende tegnes og bygges.

Igen er historikken interessant og kompleks. På den ene side – når man spørger branchen – så er disse tendenser et produkt af den teknologi-

ske udvikling; måske mest udpræget i Apples produkter, som i mange år er blevet udlagt og dyrket som en "frihedsmaskine", den kreative klassens Harley Davidson. Men på den anden side er den teknologiske udvikling også et produkt af ønsket om at transformere arbejdet og samfundslivet, herunder den rolle envejs-massemedierne ofte er blevet kritiseret for at have haft (Turner 2013). At Tim Berners-Lee, arkitekten bag webbet, netop fremhævede "inter-kreativitet" – altså kreativitet mellem mennesker – som det primære formål med at skabe dette netværk er da næppe heller tilfældigt. Det er derimod ret sigende. Teknologier er – med en parafrase af Karl Marx' Maskinfragment fra Grundrids (1974, bind 3: 750) – genstandsgjorte ideer, drømme og kritikker. Det vil sige, at vores teknologier typisk ser ud, fungerer og faciliterer adfærd, som de gør af en grund – også selv om de selvfølgelig i sidste ende ikke nødvendigvis ender med at fungere og få den rolle, som ingeniørerne og designerne oprindeligt havde tænkt det, men derimod ofte som brugerne vil det (Oudshoorn & Pinch 2005).

I det her – mobile teknologiers og især cloud-computings frisættelse af rummet (og i et vist omfang også tiden) – ligger der selvfølgelig en hel del materialiserede frihedsaspekter, fx fleksibiliteten til at arbejde hvor og hvornår man vil (hvilket jo historisk set også har været noget man har kæmpet for). Det med tiden – at man kan arbejde, hvornår man vil – er selvfølgelig relativt, eftersom en konsekvens af dette samtidig har været, at deadlines, responstid på mails osv. også hele tiden synes at blive kortere. I en verden, hvor (social) acceleration synes at være blevet ikke blot normen, men endog et imperativ (Rosa 2014), er spørgsmålet således, hvor meget frihed der egentlig er tilbage i den gnidningsfrie fleksibilitet.

25

Netop dette peger også på bagsiden af medaljen, nemlig den tendens til temporal og spatial kolonisering af hele eller i hvert fald store dele af livet, som opstår. Man står på en eller anden måde altid til rådighed, fordi det altid er muligt at arbejde, bliver det at holde fri et aktivt fravalg af arbejdet. Der ligger nærmest en negativ demonstrativ gestus i ikke at svare mails om aftenen, i weekenden eller i ferien. "Nej-hatten", som Svend Brinkman (2014) for nylig har betegnet det, er sjældent del af arbejdslivets foretrukne uniform.

Apropos kolonisering så er skellet mellem arbejde og ikke-arbejde (også ofte kaldet det grænseløse arbejde) blevet yderligere vanskeliggjort af opkomsten af især de sociale medier, hvor det, som tager sig ud som fritid, hvor vi deler og kommunikerer med hinanden for sjov og ofte uden tanke på økonomi og arbejde, rent faktisk er et stykke arbej-

de, vi udfører for nogen. Det er altså en økonomisk produktiv aktivitet, som sætter penge i omløb, og som nogen tjener penge på. Vi bliver bare ikke betalt for det, vi arbejder så at sige gratis (Terranova 2000, Fuchs 2015). Det samme gælder fx også, når vi læser på en e-reader som Amazon's Kindle, som har adgang til vores læsenoter (teknisk set synkroniseres de på skyen, hvorved Amazon får adgang til de data, der kan udvindes heraf). Det er især problematisk for sådan nogle som os (akademikere), hvor en stor del af vores arbejdsproces jo netop består i kondensering af pointer i noteform. Her arbejder vi formelt set for nogle bestemte aktører (universitetet, videnskaben, samfundet generelt), men tilsyneladende arbejder vi samtidig – eller udfører økonomisk produktive aktiviteter – for Amazon (bl.a. ved at hjælpe dem med at optimere deres søgefunktioner, forslag til andre køb mm).

Prekariatets arkitektur

Dette fører til det sidste, jeg vil komme ind på her, nemlig to sammenhængende fænomener: For det første det voksende prekariat (Standing 2011). Et begreb, som semantisk set er en sammentrækning af 'usikkerhed' og 'proletariat', og som forsøger at indfange det forhold, at det moderne arbejdslivs største socioøkonomiske problem ikke længere er udbygning eller fremmedgørelse, men derimod den ansættelsesmæssige usikkerhed som er blevet indstiftet ikke blot som et nyt strukturelt grundvilkår, men endog som norm. For det andet tendensen til vækst i det man kalder 'håbfuldt arbejde', som er en term Kuehn & Corrigan (2013) for nylig har introduceret til at beskrive, hvordan folk, der giver sig i kast med under- eller ubetalt (online) arbejde/økonomisk produktiv aktivitet, lader sig motivere af håbet om fremtidige, mere økonomisk profitable ansættelsesrelationer, dvs. som del af, hvad man i en økonomisk terminologi ville betegne en investeringsstrategi, hvor fravalg af indtjening periodisk accepteres som prisen for, at man kan bygge oven på ens netværk og arbejdsportfolio. En model, som nærmest altid har præget det kaldsarbejde, som man har pålagt sig selv inden for kunstens verden og i et vist omfang også den akademiske verden, men som nu synes at have fået yderligere kulturel prægnans i kraft af ideen om kreativitet i arbejdet – og de knapper denne ide så at sige trykker på hos den enkelte. I forbindelse hermed bliver kreativitet og fleksibilitet altså ofte blot præne, fortryllende ord for den omstillingsparathed og villighed til selv at bære investeringsomkostningerne, som i stigende grad forventes af det håbfuldt arbejdende prekariat. Man taler også om, at vi er nået ind i projekternes tidsalder (jf. igen Boltanski & Chiapello), hvor port-

folikarrieren har afløst fastansættelsen. Og det er netop her, de to tendenser, prekariatet og det håbefulde arbejde, så at sige smelter sammen og dermed kommer til at udgøre ryggraden i den ny kapitalismes freelance-baserede arbejdskultur med dens betoning af det frie, selventreprenante subjekt og dets flydende, "rekombinante" arbejdsliv uden reelle, endelige transparente karriereveje.

"SPØRGSMÅLET ER, HVEM DER SKAL HUSE DETTE PREKARIAT OG DETS PORTFOLIOKARRIERER? HVILKEN TYPE ARBEJDSPLADSARKITEKTUR ER PARADIGMATISK FOR ARBEJDETS NYE FLYGTIGE OG USIKRE GRUNDVILKÅR?"

Hertil knytter der sig også nogle konkrete rumlige problematikker: Spørgsmålet er, hvem der skal huse dette prekariat og dets portfolio-karrierer? Hvilken type arbejdspladsarkitektur er paradigmatisk for arbejdets nye flygtige og usikre grundvilkår? Vores mobile teknologier og især cloud-computing-modellen synes på mange måder at kunne "løse" dette problem, da muligheden for at stemple ud og ind af den digitale samarbejdsarkitektur netop er den bærende affordance ved teknologien. Mere konkret rumligt finder vi i samme boldgade eksempelvis også AART Architects løsning med at lave kontorlandskaber til Pakhusene på Aarhus Havn, som pt. er under konstruktion (og som i præsentationsvideoen og på projektets hjemmeside bl.a. betegnes "erhvervsbyggeri 2.0", som er "bygget på en tanke om fællesskab og shared economy" og på sådan vis, at "arbejdsliv og fritid kan gå op i en højere enhed. Vi kalder det active-easy-living"). Her er skalerbarhed af erhvervslejemålet så at sige indbygget som en grundlæggende feature ved selve grundplanen. Ud over at facilitere de fleste af de andre arbejds-mæssige funktioner og værtdier diskuteret ovenfor som fx fleksibilitet og kollaborativ kreativitet, er muligheden for downsizing således også en central affordance, som denne arkitektur tilbyder. Spidsformuleret kunne man sige, at her skal det i hvert fald ikke være rummet eller grundplanen, der står i vejen for den prækære kapitalismes logikker. Ja, man kan måske endog tale om at prekariatet, denne på samme tid allesteds- og intetstedsnærværende menneskelige arbejdsressource, har fået sin helt egen arkitektur.

Projektets navn, "Pakhusene", er i sig selv interessant. Hidtil har vi kunnet tale om det postindustrielle arbejdes generobring af industriens rum (fabrikkerne, hallerne på havnen osv.), som noget der også har haft en symbolsk dimension: at arbejdet er blevet transformeret hindsedes den industrielle kapitalismes fremmedgørende anomalier (fx qua kreativitetens indtog). I dag ser vi en nybygget arbejdsrumsmarkitektur, som på den ene side nominelt-semantisk kobler an til historikken ("Pakhusene"), men som på den anden side tilbyder friktionsløs moduler af arbejdets sociostrukturelle normer og dets rumlige manifestationer.

Pointen er dog ikke at pege fingre af denne eller hin arkitekt. Pointen er derimod at påpege, at der altså er opstået et stort, begrebsligt og praktisk diffust grænseland mellem arbejde og ikke-arbejde, samt mellem subtilt arbejdsansporende teknologier (såvel konkrete og rumlige som diskursive) og de normer og værdier, der historisk har gennemsyret kritikken af arbejdsansamfundet. Denne udvikling gør det helt grundlæggende vanskeligt at tale om, hvor arbejdets rum, inkldets friheder og problemer, i det hele taget begynder og ender – og selvfølgelig lige så svært at bygge rum til.

- Bifo (Franco Berardi) (2009): *The Soul at Work: From Alienation to Autonomy*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Bilton, Chris (2010): "Manageable Creativity", *International Journal of Cultural Policy*, vol. 16, nr. 3.
- Blauner, Robert (1964): *Alienation and Freedom: the Factory Worker and His Industry*. Chicago: Chicago University Press.
- Boltanski, Luc & Eve Chiapello (2005): *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Brinkman, Svend (2014): *Stå fast et opgør med tidens udviklingsstrang*. KBH: Gyldendal.
- Florida, Richard (2002): *The Rise of the Creative Class: and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Fromm, Erich (1962/1953): *Det sunde samfund*. KBH.: Hans Reitzel.
- Fuchs, Christian (2015): *Culture and Economy in the Age of Social Media*. New York & London: Routledge.
- Kristensen, Jens Erik (2010): "Kreativitetens tidsalder? – en idéhistorisk og samfundsdiagnostisk indkredsning", *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, nr. 1.
- Kuehn, Kathleen og Thomas F. Corrigan (2013): "Hope Labor: The Role of Employment Prospects in Online Social Production". *The Political Economy of Communication*, vol. 1, nr. 1.
- Leadbeater, Charles (2008): *We Think: The Power of Mass Creativity*. London: Profile Books.
- Marx, Karl (1974): *Grundriss til kritikken af den politiske økonomi* (bind 1-4). Aarhus: Mødrtryk.
- O'Reilly, Tim (2005): "What is Web 2.0? Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software". <http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html>.
- Oudshoorn & Pinch (red.) (2005): *How Users Matter: The Co-construction of Users and Technology*. Cambridge & London: MIT Press.
- Rosa, Hartmut (2014): *Fremmedgørelse og acceleration*. KBH: Hans Reitzels Forlag.
- Ross, Andrew (2003): *No-Collar: The Humane Workplace and Its Hidden Costs*. New York: Basic Books.
- Saveri, Andrea, Howard Rheingold & Kathi Vian (2005): *Technologies of Cooperation*. Palo Alto, CA: Institute for the Future.
- Standing, Guy (2011): *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury.
- Stephensen, Jan Løthmann (2010): *Kapitalismens ånd & den kreative etik*. Aarhus: Digital Aesthetics Research Center.
- Stephensen, Jan Løthmann (2014): "Perverterede realiseringer: Prekaritet og det kreative arbejde". <http://www.turbulens.net/Forum-for-samfundsrefleksion/>: <http://www.turbulens.net/temaer/arbejdsløshedognyarbejdsformer/?article=373>.
- Terranova, Tiziana (2000): "Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy", *Social Text* 63 (vol. 18, nr. 2).
- Turner, Fred (2013): *The Democratic Surround: Multimedia and American Liberalism from World War II to the Psychedelic Sixties*. Chicago: University of Chicago Press.
- Verbeek, Peter-Paul (2008): *What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency, and Design*. Philadelphia: The Pennsylvania State University Press.

VÆRDI FULD ARKITEKTUR

– MERE END SNÆVER KALKULATION

RUNE THORBJØRN CLAUSEN,
ORGANISATIONSANALYTIKER, CAND. MERC., PH.D

I en tid, hvor arbejdets karakter er i konstant bevægelse og i stigende grad gøres mobilt ved hjælp af trådløse og webaserede teknologier, er der i stigende grad behov for et nyt blik på erhvervsbyggeriets rolle og værdi. Værdien af bygninger defineres af det, vi gør med bygningerne; deres rolle og værdi ikke givet på forhånd, men i stedet genstand for løbende forhandling. Det stiller arkitekten, bygherren og brugerne i en situation, hvor værdi snarere skal forstås indirekte og multirelativ onet end som snæver økonomisk kalkulation.

Vi ved godt, at de fleste bygninger nyttiggøres til og som meget andet og mere end blot en klimaskærm eller fysisk ramme for arbejds-, familie- og samfundsmæssige funktioner. I dagens videns- og netværks-samfund handler det i lige så høj grad om at skabe betydningsfulde rum, der giver brugere og borgere mulighed for selv at skabe projekter og relationer af social og meningskabende karakter. Samtidig er der sket en eksplosion i antallet af interesserter, der ønsker at spille en rolle i byggeriet og dermed have indflydelse på værdiskabelsen. Mange brugere, mange behov, mange perspektiver og strategier er i spil, både når aktørerne mødes i arbejdet med opførelsen af bygningerne, men også – og måske særligt – under og efter ibrugtagning, hvor bygningerne levedegøres af de faktiske relationer og praksisser, der

opstår i dets rum. Det er i dette spændingsfelt, at et centralt dilemma opstår. For arkitekturen skal på den ene side imødekomme klienten og brugerens forventninger og vaner, men i høj grad også udfordre og forandre selv samme system af forventninger og vaner så brugsmulighederne og værdien ikke fastfrys, men derimod udvikler sig over tid.

Italesættelsen af erhvervsbyggeriets rolle og værdi

Der er ingen som vil være uenig i, at erhvervsbyggeriet som handlingsobjekt har enten høj eller lav bytteværdi. Arkitektur kan også som produktionsfaktor have en høj eller lav brugs værdi. Eller være et ikonbyggeri og dermed styrke imageværdien for beboerne, en by eller et område. Arkitektur kan ligeledes tætnes eller bryde relationer og sælde have social værdi både for daglige brugere af en bygning og for den kontekst, bygningen relaterer sig til. Ligesom bæredygtighed og høj miljøværdi er vigtige temaer i "grønne tider". Udfaldet af disse kategoriseringer er et empirisk spørgsmål, og vi er nødt til at forstå arkitekturens værdiskabende rolle som en spænding mellem bygning, kontekst og de faktiske brugere.

Et sådan spændingsfelt er bestemt ikke et nyt aspekt af byggeriet, men i disse år, hvor branchen i stigende grad diskuterer værdi og værdiskabelse, må den tages langt mere alvorligt som et grundvilkår for vores forståelse og italesættelse af den rolle og værdi, som erhvervsbyggeriet har for virksomheder. Frem for at isolere og reducere værdi til bestemte fastlåste typer skal vi have forståelse for og italesætte det økosystem af projekter og relationer, som via brugerne tager form i bygningens mulighedsrum. Vi skal have forståelse for, hvordan disse projekter og begivenheder – store som små, kortsigtet som langsigtet – gensidigt afhænger af bygningen på den ene side og brugerens handlinger på den anden side. Det kan illustreres med en af sociologen George Herbert Meads (1934) metaforer.

Mead (1934) fortæller et sted, at græs er noget, som er i naturen, mens græs som føde ikke er det førend oksen, der evolutionært har tilpasset sig at spise og fordøje græs, gør sit indtog og sætter sig i relation til græsset og dermed giver græsset karakter af at være føde. Det er en værdi ved græsset, som skabes i relationen mellem græs som objekt og oksen som subjekt. Men græs har mange egenskaber og funktioner samtidigt. Græs er ikke kun føde, men også så meget

andet afhængig af de relationer, græsset indgår i. Fugle bruger græs som byggemateriale til deres rede. Vi bruger græs som et underlag, når vi soler os, og vi kultiverer og designer græsplæner til at passe spilkriterierne i f.eks. fodbold og særligt golf. Værdien af græs er i den forstand en effekt af en relationskabelse: nogle gange er relationen formålsbestemt, andre gange inspireret – og det samme gælder dermed også værdien deraf.

Erhvervsbyggeriet som talsperson

Jeg har fulgt en større dansk udgiver- og medievirksomhed, der flyttede fra en gammel fabrikslignede murstensbygning med lange korridorer og cellekontorer til et skræddersyet granit og glasbyggeri med åbne kontorlandskaber og atriumgård¹. En af hovedstrategierne bag flytningen var, at virksomheden skulle kunne spejle sig i en arkitektur, der fysisk understøttede virksomhedens identitet, image og strategi. Bygningen viste sig imidlertid ikke at være et almindeligt spejl, for efterhånden som virksomheden lærte bygningen at kende, udviklede bygningen sig til et 'dobbeltspejl'. Ud over at bygningen signalerede, at her havde en professionel og moderne markedsaktør til huse, så begyndte virksomhedens eksterne relationer ligeledes at spejle sig i bygningen via en fællesbrug af bygningen.

To grundlæggende mekanismer bidrog til denne udvikling. Hvor den tidligere bygning via sit design og sin programmering skabte en centripetalkraft, der skubbede medarbejderne væk fra bygningen, når eksterne møder skulle afholdes, så medvirkede det nye domicil til

"DET ER NETOP ARKITEKTURENS VÆRDFULDE EVNE: AT KUNNE RUMME OG SPILLE MANGE FØRSKELLIGE ROLLER I MANGE FØRSKELLIGE PROJEKTER OG GØRE DET SIMULANT"

skabelsen af en centripetalkraft, der trak eksterne relationer ind mod bygningen. Medarbejderne var stolte over deres hovedkvarter og ville gerne vise bygningen frem, ligesom samarbejdspartnerne var interesserede i bygningen og gerne ville besøge stedet. Dette resulterede i, at arkitekturen blev en talsperson for virksomheden, som til gengæld blev vært, og sammenholdt åbnede denne kombination op for en variation af projekter og samarbejdsaktiviteter. Udover daglig trafik og mødeaktivitet i atrium har der f.eks. været afholdt modeshow, vinsmagning, debatarrangementer med 500+ gæster, fester, velgørenhedsshow, prisuddelinger, produktlanceringer, konkurrencer og nationale TV-udsendelser. Denne brug har en selvforstærkende effekt, idet aktiviteterne styrker værtsrollen og mulighedsrummet, hvilket af føder flere og mere varieret brug. Når bygningen agerer talsperson og tilbyder virksomheden at starte relationer og projekter op i dens mulighedsrum, er det en egenskab, arkitekturen er disponeret for at udvikle, men som virksomheden må tage til sig og udfolde, før værdi kan skabes. Eksempelvis må muligheder både opdages og udfoldes, men også designmæssige og organisatoriske begrænsninger må overkommes, før de forskellige begivenheder kan realiseres og materialiseres sig.

Samskabelse og affordances

Vi ved, at medarbejdere relaterer sig pragmatisk til arkitekturen ud fra og via de projekter og mål, vedkommende har. Det er "fotosnit-ter" af Aller Huset en illustration på. Ofte vil programmeringen søge for, at brugerne kan udføre deres daglige rutiner og mål, andre gange vil designet inspirere dem til at gøre ting på nye måder eller indse måder at gøre nye ting på. I en sådan optik vil værdien af en bygning opstå ved, at forskellige brugere både udnytter bygningsens mulighedsrum i eksisterende og allerede definerede projekter og målremål og ved, at de samtidig udforsker nye projekter og målremål via

Fotosnit af Allerhuset

En fotootografi

Som en måde at få de daglige brugere af Aller Huset til at reflektere over og tale om deres oplevelser med og i bygningen anvendte jeg en fotootografi (Banks, 2001; Pink 2007). Et varieret udvalg af brugere blev bedt om at fotografere steder og situationer, der enten havde betydning og værdi for dem i deres daglige praksisser, eller som var begærende. Auto-fotografieringen blev fulgt op af dybdeinterviews med hver enkelt bruger, hvor alle 170 billeder blev forklaret og udfoldet. I den forbindelse fungerede fotografiet som et "spø", der illustrerede brugerens anerkendingspunkter til bygningen. Fotografier er naturligvis statiske og mekaniske reproduktioner i tid og rum, og fordi værdiskabelse

er en heterogen proces, kan fotografiene ikke stå alene. Ved at koble "foto-stemme" på "auto-fotografieringen" frembringes derfor den meningskabelse, som fotografiet er værdt for. Brugere som fotograf må taget under eksplorativ ed for derved at sandsynliggøre, hvad sporet er et spor af, hvor sporet udfør fra, og hvor sporet fører hen. Det kræver, at man ikke stirrer sig blind på fotografiets motiv, men at ens blik også rettes ud over fotografets ramme og mod den på hinanden følgende række af begivenheder, situationer og handlinger, som fotografiet indgår i. I den forstand er fotografiet et værktøj, vi kan bruge til at nå ind til det, som brugerne sætter sig i relation til bygningen med.

den inspiration, som mulighedsrummet tilbyder. Uden brugerens levedagrelse af arkitekturen forbliver den en samling døde mursten og tomt glas. Med brugerens levedagrelse bringes arkitekturen til live ved simultant at spille en rolle i en variation af situationer på tværs af dens brugerbase.

James Gibson (1986) opfandt begrebet "affordances" til netop at beskrive denne form for værdi og mening. Affordances skal, i forhold til artiklens agenda, forstås som de muligheder og begrænsninger for handling, som byggeriet tilbyder og tillader brugerne. For eksempel har græs, som beskrevet ovenfor, mange affordances. Affordances er altså en værdi eller mening, der både er en effekt af bygningens fysiske komposition (egenskaber) og brugerens handlings- og aktivitetsskæder med og i bygningen. På den måde er affordances, ifølge Latour (2002), halvt inspiration, halvt instrument. Det bliver således et spørgsmål om, hvor godt eller dårligt arkitekturen både er en inspiration, der mobiliserer medarbejderne til selv at skabe mening og værdi, og samtidigt et instrument, der kan sørge for, at det også lader sig gøre. Heri ligger det komplementære sammenspil, hvor medarbejderne træder aktivt ind i værdiskabelsen ved at gøre bygningen ressourcerfuld og betydningsfuld ud fra de aktiviteter, de har med og i bygningen. Umiddelbart viser billedet af parkeringskælderen i "fotosnit" af Aller Huset, at den pågældende bruger værdisætter parkeringsmuligheden. Men eftersom samme bruger, fra sin cykel, har taget billedet af cyklisten, der ankommer til Aller Huset, ja, så tilbyder parkeringskælderen en anden værdi for ham. Brugeren er fotograf på et af bladene og ynder at bruge kælderen til fotooptagelser.

Affordances er relative, hvilket vil sige, at hvad der giver mening og værdi for en brugertype ikke nødvendigvis gør det for en anden. For chefredaktøren på samme blad har parkeringskælderen værdi ved netop at være et sted, hvor hendes bil kan holde. Men ligesom græs i Meads metafor så sætter brugerne sig i relation til kælderen via forskellige formål og giver kælderen karakter af noget forskelligt. Hvor kælderen i ovennævnte bruges til modeoptagelse og bilparkering, så bruger andre medarbejdere kælderen til opbevaring af kajakker, som de kan tage ud i havnen på ture. Og det er netop arkitektens værdifulde evne: at kunne rumme og spille mange forskellige roller i mange forskellige projekter og gøre det simultant. Nogle roller tager bygningen selv i kraft af dens programmering, andre gives den af brugerne i kraft af deres daglige praksisser. Mens helt andre roller skabes og vokser ud af mødet mellem de to, i takt med at de lærer hinanden at kende og gensidigt transformeres.

En fokuserende illusion

Vi oplever i øjeblikket, hvordan branchen søger at indkredse og kalibrere et fælles ”kvantum” for arkitekturens værdi. Men sagen er jo den, at vi i en usikker og dynamisk verden ikke kan vide på forhånd, hvad der ender ud med at være målet, fordi målet er i konstant bevægelse og hele tiden modificeres af ankomne og frafaldne brugere og interesserenter. Hvor oksen satte sig i relation til græs som føde, så sætter brugerne sig i relation til byggeriet ud fra vidt forskellige perspektiver, og etablerede relationer genforhandles kontinuerligt ud af de affordances, vi som brugere opdager og udnytter. Når vi alligevel oplever en stærk tro på kausale sammenhænge og numerisk verificering, er det en sideeffekt af det, sociologen Michael Power (1999) kalder for en ’revisionsekspllosion’, der bevirker, at branchen ligesom resten af samfundet til stadighed mødes med kravet om dokumentation og evidensmåling. Tendensen ses i efterspørgslen efter modeller, der søger at isolere og simplificere værdi i kategorier ofte på baggrund af skala-spørgsmål, hvis svar algoritmisk vægtes. Målinger reducerer per definition arkitekturens kompleksitet og gengiver værdi i en simplificeret og ’flad’ version på en kurve eller i et balanceret scorecard. Det tjener naturligvis det formål, at vi bedre kan forudse og vurdere beslutningsgrundlaget for vores intentioner og valg. I det aspekt hjælper de til, at vi kan allokere ressourcer bedst muligt i forhold til opnåelsen af på forhånd definerede mål. Men verden er som bekendt foranderlig og konstant dynamisk, og derfor er der en reel fare ved at forsøge at fastholde én værdi, så den passer en løsningsmodel i morgen, et nyt sted.

36

”HVIS VI ACCEPTERER, AT VÆRDIEN AF BYGNINGER DEFINERES AF DET, VI GØR MED BYGNINGER, SÅ VIL VÆRDISKABELSE HELE TIDEN VÆRE GENSTAND FOR FORHANDLING FREM FOR AT VÆRE GIVET PÅ FORHÅND ...”

Problemet opstår, når bestemte effekter gøres til bevisførelse for fremtidig værdiskabelse, fordi de situationer og handlinger, der ledte til effekterne, ikke nødvendigvis er relevante i ’overmorgen’, hvor nye hensyn og nye brugere gør krav på samskabelse. Tal er, som James March siger, ”magiske”, fordi de er problemløsende og politiske; et

koncept for hvad der skaber værdi defineres, og metoder til at gøre konceptet målbart konstrueres. Resultater er altid episodiske succeser i tid og sted. Det er derfor en forudsætning for kategoriseringen, at bygværk og effekt normativt stabiliseres i en 1:1 relation. Det kan dog synes selvmodsigende, hvis vi accepterer, at det er den oplevede værdi, der er definerende for arkitekturens værdi, fordi der i det tilfælde snarere er tale om et rodnat af effekter, der i forskellige tempi vokser ud af det faktiske og gensidige samspil mellem bygværkets arkitektoniske kvaliteter og brugerens handlingsrækker.

Når vi fastholder et snævert fokus på erhvervsbyggeriets værdi og rolle, risikerer vi at blive offer for fænomen, som økonom og nobelprismodtager Daniel Kahneman kalder for en selvskabt ’fokuserende illusion’. Mennesket, siger Kahneman, har det med at overdrive og dermed misfortolke vigtigheden af på forhånd givne parametre, når det vurderer værdien af ting. Når dette fokus skabes og opretholdes, så sløres samtidig andre menings- og betydningsgivende parametre, som også udgør vurderingen. Hvis vi accepterer, at værdien af bygninger defineres af det, vi gør med bygninger, så vil værdiskabelse hele tiden være genstand for forhandling frem for at være givet på forhånd, og det har afgørende betydning for vores forståelse af den værdiskabende rolle og betydning, erhvervsbyggeriet har i arbejdsorganisationer.

37

Værdifuldhed

I stedet for at kortlægge hvilke effekter bygningen har skabt, kunne vi begynde at italesætte, hvordan bygningen skaber effekt. Med andre ord, at finde frem til den eller de dispositionsmæssige egenskaber ved en bygning, der gør den værdifuld og beskrive, hvordan bygningens værdiskabende rolle kunne se ud?

Den britiske filosof Gilbert Ryle (1949) har et sted en metafor, som er meget illustrativ for denne pointe. Vi observerer, at en sten rammer et glas, som går itu. Vi kan komme med to forklaringer, siger Ryle, på hvad der får glasset til at gå itu. Enten går glasset itu, fordi stenen rammer, eller glasset går itu, da stenen rammer, fordi glas er skørt (skrøbeligt). Den første forklaring er et rationelt bud, som umiddelbart ikke er forkert, men den kan være fejlagtig. For som den anden forklaring siger, så er et glas disponeret for at gå itu på grund af dets skørhed. Glasset behøver ikke gå itu. En række faktorer spiller ind: farten på stenen, har glasset været udsat for kulde eller varme og gentagne

små stød. Vi har måske oplevet at tabe et glas på et stengulv, uden det gik itu, mens et andet glas bare har strejft en bordkant, før det gik itu. På samme måde har vi brug for at finde ind til det 'arveanlæg', der gør, at en bygning producerer visse effekter, når den udsættes for bestemte situationer og handlinger.

Vi kan øge sandsynligheden for, at de effekter, vi ønsker, lader sig producere via design, arkitektoniske greb og programmeringer. Men pointen er i den henseende at tilbyde værdiforslag – ikke løsninger – der mobiliserer brugerne til selv at skabe værdi og mening, men på baggrund af designet. Et centralt fokuspunkt bliver derved, hvordan relationer væves sammen i et mulighedsrum og undgår umulighedsrummet.

Det er ikke givet på forhånd, at arkitektur er værdifuld, fordi det er noget, arkitekturen skal gøres til. På samme måde skal brugerne ses som aktiver, der skal gøres aktive fordi, at være værdifuld peger på begge bygning som bruger. Det stiller arkitekten, bygherren og brugerne i en situation, hvor værdi snarere skal forstås som indirekte og multirelativt end som snæver økonomisk kalkulation. Det er evnen til at spille mange og forskellige roller simultant, der gør erhvervsbygningen værdifuld. Det multirelationelle spind af projekter og aktiviteter, som brugere og bygninger væver sammen, er en effekt af brugernes opmærksomhed rettet mod nyttiggørelsen af bygningens dispositioner og bygningens inviterende karakter.

Det kræver, at de ansatte og virksomhedsledelsen forpligter sig til at gøre en indsats for at udnytte og udforske bygningens 'affordances'. Men det kræver også, at bygningen er designet sådan, at den er villig til at indgå i et medskabende samarbejde. Bygningen må ikke lukke sig om sig selv, men derimod være modtagelig for det varierende input, der kan lede til de brugssituationer, som er definerede for bygningens værdifuldhed. Derfor er det et spørgsmål om at tilbyde og tillade et mulighedsrum, der inspirerer og mobiliserer brugerne til selv at skabe værdi og mening, men på baggrund af bygværkets dispositionsmæssige egenskaber.

¹ Se Rune Thorbjørn Clausen, "Værdifuld arkitektur – et eksplorativt studie af bygningers rolle i virksomheders værdiskabelse", (CBS, Ph.d.-afhandling, 2011)

Reference

- Banks, M. (2001). *Visual methods in social research*, Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Gibson, J. (1986). *The ecological approach to visual perception*, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*, New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Latour, B. (2002). Morality and technology: the end of the means. *Theory, Culture & Society*, Vol. 19 (5/6): 247-260.
- March, J. (1994). *A primer on decision making: how decisions happen*, New York: The Free Press.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society: from the standpoint of a social behaviorist*, Chicago: The university of Chicago Press.
- Pink, S. (2007). *Doing visual ethnography: Images, media and representation in research*, London: Sage Publications.
- Power, M. (1999). *The Audit society: Rituals of verification*, Oxford: Oxford University Press.
- Ryle, G. (1949/2000). *The concept of mind*, Penguin Books.

FREMTIDENS KONTORMILJØ

– DET DYNAMISKE ARBEJDSFÆLLESSKAB

ANDERS TYRRESTRUP, ARKITEKT OG
PARTNER I AART ARCHITECTS

Engang var et kontor et lille, aflukket rum med en stationær computer og fastnettelefon. Sådan er det ikke længere. I takt med den teknologiske udvikling er det klassiske kontor blevet udfordret af en langt mere dynamisk forståelse af arbejde. Væggene er væltet, og arbejdet er ikke længere bundet til et skrivebord, men kan tages med alle vegne. Arbejdet er blevet løsrevet fra tid og sted, og medarbejdere arbejder i dag flere steder og på flere tidspunkter af døgnet.

40

Den klassiske forestilling om kontoret er under afvikling, mens nye arbejdsformer vokser frem som følge af den teknologiske udvikling. De nye arbejdsformer er svært håndgribelige størrelser, da de overskrider traditionelle forestillinger om tid og rum. For eksempel viser undersøgelser, at medarbejdere bruger under halvdelen af deres arbejdsdag ved skrivebordet. Det meste af dagen foregår alle mulige andre steder. Et flow af møder og arbejdsopgaver, som arkitekturen skal understøtte.

Dynamik er et grundhvilkår i designet og indretningen af fremtidens kontormiljøer. Hos AART architects bygger vores arbejde med kontormiljøer derfor på tanken om, hvad vi kalder for "det dynamiske arbejdsfællesskab". Et fællesskab, der ikke alene er dynamisk i forhold til tid og sted, men også i forhold til oplevelsen af fællesskab – fra det intime fællesskab i et team og det samlende fællesskab i virksomheden til det engagerende fællesskab i lokalsamfundet.

Et solidt vidensfundament

Men hvordan skaber man et dynamisk arbejdsfællesskab? Og hvilken rolle spiller arkitekturen? Hos AART architects er vi drevet af at besvare disse spørgsmål og åbne for nye perspektiver på, hvordan arkitekturen kan bidrage til at fremme forskellige arbejdsformer og styrke medarbejders motivation. Derfor etablerede vi i 2011 vores egen researchafdeling AART+, hvor vi blandt andet arbejder undersøgende med samspillet mellem arkitektur og arbejdsfællesskab.

Som led i vores researcharbejde har vi holdt flere symposier, hvor vi har inviteret en bred vifte af eksperter til at give deres bud på mulighederne og udfordringerne i forhold til design og indretning af fremtidens kontormiljøer. Når vi udvikler virksomheders fysiske rammer, sker det nemlig i et fagligt krydsfelt, hvor vi trækker på den nyeste viden inden for arkitektur, antropologi, arbejdsmiljø med mere.

Fællesskab før form

Undersøgelser viser, at menneskelig aktivitet spiller en lige så væsentlig rolle i oplevelsen af et sted som de fysiske omgivelser. Oplevelsen af et kontormiljø formes altså ligeså meget af virksomhedens liv, puls og aktiviteter som af de fysiske rammer. Vi er derfor drevet af at puste liv i de kontormiljøer, vi designer og indretter. Kort sagt er vi drevet af at tænke fællesskab før form.

Vores arbejde med kontormiljøer er baseret på tanken om, at viden og værdi skabes i mødet mellem medarbejdere. Det er i nemlig i mødet, at idéer opstår, tanker brydes og virksomhedens kultur bringes i spil. Og som tegnestue er det vores væsentligste opgave at skabe rammer for netop dette møde. Vi gør derfor en dyd af at udnytte æstetiske faktorer som lys, farve, akustik og rumlighed til at skabe et dynamisk arbejdsfællesskab, der ikke alene giver mulighed for forskellige arbejdsformer, men også skaber en oplevelse af nærvær til hinanden, virksomheden og omgivelserne.

Det kommer for eksempel til udtryk i rumlige oplevelser med udsigt og masser af dagslys, eller i arkitektoniske hovedgreb, hvor vi placerer varierende arbejdszoner omkring et samlende atrium med henblik på at skabe visuel kontakt og et naturligt flow. Varierende og tæt forbundne arbejdszoner, der lægger op til videndeling, uformelle møder og kommunikation på tværs af virksomheden.

Identifikation som drivkraft

Medarbejders oplevelse af nærvær til virksomheden er afgørende for vores arbejde med design og indretning af kontormiljøer. Medarbejdere evne til at identificere sig med virksomheden er nemlig en væsentlig motivationsfaktor – ikke mindst fordi virksomheden er et socialt mødested og et vigtigt rum for den enkelte medarbejders identitet. Derfor arbejder vi strategisk med at synliggøre og omsætte virksomhedens kultur og værdier til arkitektoniske og rumlige oplevelser.

Vi agerer i denne sammenhæng som historiefortællere, der fletter arkitektur, design og indretning ind i en for virksomheden troværdig og ønskværdig sammenhæng. Vi kobler detaljen med den overordnede fortælling og udnytter arkitekturens særlige evne til at henvende sig til medarbejdere på en umiddelbar og fysisk måde. Lys, farve, akustik og rumlighed henvender sig direkte til sanserne og viger uden om fornøften – og det er netop heri, arkitekturens styrke ligger: i et identifikations- og brandingperspektiv.

Identifikationen kommer også til udtryk i vores arbejde, hvor vi søger at nedbryde traditionel silotænkning. Vi søger med andre ord at flytte fokus fra en "os og dem" kultur til en "vi" kultur, hvor medarbejdere oplever at være en del af forskellige fællesskaber – fra det intime fællesskab med de nærmeste kolleger til det samlende fællesskab med virksomheden. Differentieringen af fællesskaber er grundlæggende for vores arbejde med kontormiljøer.

Erhvervsbyggen Pakhuseene, Aarhus - AART Architects

Fra storrum til forskellige grader af rum

Differentieringen af arbejdsfællesskaber kommer konkret til udtryk i vores arbejde, hvor vi bevæger os væk fra de udbredte, men også udskejldte storrumskontorer til fordel for forskellige grader af rum. Undersøgelser viser nemlig, at storrumskontorer sjældent fordrer et sundt arbejdsmiljø eller dynamisk arbejdsfællesskab.

Indeklimaet er ofte en udfordring i de glasindrammede storrum, og det samme gælder akustikken. En lang efterklangstid giver en rungende oplevelse og intensiverer baggrundsstøjen, hvorfor medarbejdere ofte har svært ved at finde ro til fordybelse. Endvidere får medarbejdere sjældent samarbejdet med andre end de nærmeste kollegaer.

I stedet for denne 'one-size-fits-all' i en kontorudgave gør vi en dyd ud af at opløse de store arbejdsrum i mindre og mere forskelligartede arbejdszoner med hvert sit formål og hver sin karakter. Ambitionen er at skabe en bred palette af rumligheder og muligheder for at lade medarbejdere møde hinanden i det daglige arbejde og bevægelsesflow i virksomheden.

44

IGLOO definerede arbejdsrum i i åbne storrumsmiljøer - AART designers

"FOR OS HANDLER FLEKSIBILITET OGSÅ OM, HVORDAN MAN BEDRE – ØKONOMISK OG SOCIALT – KAN UDNYTTE RUM OVER TID. FOR EKSEMPEL VED AT SKABE ET TÆTTERE SAMSPIL MED LOKALSAMFUNDET"

Forandring og fleksibilitet

Fleksibilitet er et nøgleord i vores arbejde med kontormiljøer. Ligesom samfundet er kontormiljøer i konstant forandring, og gårsdagens løsninger svarer ikke nødvendigvis til morgendagens behov. Vi kan ikke forudse morgendagen, men vi arbejder strategisk med at spore tendenser, opstille fremtidsscenarier og skabe forandringsparate, fysiske rammer. Ambitionen er i enhver opgave at skabe et fleksibelt fundament for virksomhedens fortsatte udvikling.

45

Lette skillevægge og gode muligheder for udbygning er eksempler på klassiske, fleksible greb. For os er fleksibilitet dog mere og andet end sådanne klassiske greb. For os handler fleksibilitet også om, hvordan man bedre – økonomisk og socialt – kan udnytte rum over tid. For eksempel ved at skabe et tættere samspil med lokalsamfundet. Når medarbejdere går på weekend, kan bydelens beboere for eksempel benytte virksomhedens fællesrum til sociale, fællesskabende formål, ligesom kantiner i weekenden kan omdannes til caféer og mødefaciliteter til rum for foredrag eller udstillinger.

Illustrationer

- Side 41: VUC Syd i Haderslev. Copyright AART
- Side 43: Pakhusene på Aarhus Ø. Copyright AART
- Side 44: IGLOO – et rummøbel til åbne storrumskontorer. Copyright "Spaces by Holmris / AART designers"

VÆRDISKABELSE OG SÅKALDT EVIDENS

– EN KOMMENTAR

MORTEN DAUGAARD, CAND. PHIL OG LEKTOR
VED ARKITEKTSKOLEN AARHUS

Særligt et par af indlæggene på seminaret ”Moderne Arbejdsrum” fik mig til at tænke på, hvordan undertitlens modstilling mellem friktion og frihed måske også udspiller sig – i hvert fald i relation til mange former for arbejdsbyggeri.

46

En af de udfordringer, arkitekturen (og arkitekterne) står overfor, både når det gælder nyt byggeri og transformation af gammelt, er spørgsmålet om såkaldt evidensbaseret design (EBD). I et fag som er mere baseret på overbevisende løsninger end såkaldt videnskabelige beviser, kan det være ødelæggende for den faglige udvikling at blive underlagt krav om særlig bevisstyrke, eller at man lever op til bestemte principper/punkter på en checkliste, hvad enten systemet hedder ’Universal Design’, ’Design for All’, ’Inclusive Design’ eller noget helt fjerde. Systemer, som desværre er ganske udbredte også i flere af vores tætte nabolande, og som giver kommer til at sætte et endnu stærkere præg på den overordnede byggerregulering end det allerede er tilfældet.

Selv om friktion bestemt ikke udelukker de er dårligt – arkitekturen udvikles og lever gennem konfrontationer med og overvindelser af rammer og begrænsninger – så er det ødelæggende og totalt deformerende for det arkitektoniske arbejde, hvis friktionen viser sig som en forøgelse af en top-down fastsat regelbundet norm-sætning, som det f.eks. delvist er tilfældet vedrørende udvidede bestemmelser om tilgængelighed. Ud over hensynet til bestemte, definerede interesserer begrundes en sådan skærpende af norm-sætningen ofte med henvisninger til videnskab, eksakte målinger og deraf følgende krav om såkaldt evidensbaseret design.

Arkitekt Anders Tyrrestrup fra AART architects nævnte ikke termen evidensbaseret

design i sit indlæg, men var naturligvis opmærksom på den som et påtrængende udefrakommende vilkår for faget i visse sammenhænge. Han talte om målbarhed og værdiskabelse og om hvorledes værdien af rum og funktionelle organiserer måles og vejes i det omfang, det kan lade sig gøre. Blandt andet har Alexandra Instituttets New Ways of Working Lab været involveret i vurderinger af tægestuen AARTs projekt til VUC Syd i Haderslev. Det er der ikke noget underligt i. Hele undervisningssektoren, fra dagtilbud til børn til de videregående uddannelser, er i de senere år blevet ’tæppebombet’ med alle mulige former for evalueringer, som hævdes at vurdere udbyttet af de samfundsæssige investeringer for både ledelse, ansatte og dem, der udsættes for undervisning. Tit er undersøgelserne officielt iværksat, ofte fra ledelsessiden for at sikre de bedste resultater i det omfang, det overhovedet kan måles.

I den efterfølgende diskussion fastholdt Tyrrestrup, selvfølgelig på vegne af arkitekturen, et klart forbehold over for den grad af eksakthed og prioritering af direkte målbare forhold, der vil blive resultatet for en arkitektur, der må underlægge sig krav om såkaldt evidens.

Men det var lidt tankevækkende, at det var arkitekten, der fulgte sig foranlediget til at nævne evalueringer og målinger af det byggedes værdi i forhold til nogle af brugernes anvendelser.

Arkitekterne er oppe mod stærke kræfter her. Det stærke fokus på evidens overalt i velfærdssamfundet står tit i vejen for de forfinede og komplicerede løsninger, og

der er nok af virksomheder i byggebranchen, der vil hævde, at deres løsninger er evidensbaserede, og når det sker, er det oftest den arkitektonisk rigere løsning, der ikke bliver plads til, fordi noget komplekst er blevet éntydiggjort.

I den forbindelse var det virkelig velgørende at høre organisationsanalytiker Rune Thorbjørn Carlsen, og dermed en forsker også inden for arkitekturens faglige felt, fremhæve hvor kompliceret det faktisk er, når man f.eks. vil prøve at måle værdien af en flytning af en virksomhed fra én lokalitet til en anden. Tal er magiske, fordi de er politiske og tilsyneladende problemløsende, men faktisk reducerer målinger af enkeltfænomener ”prædefinition arkitekturens kompleksitet”.

47

BELIGGENHED, BELIGGENHED, BELIGGENHED

KAREN OLESEN, ARKITEKT OG LEKTOR
VED ARKITEKTSKOLEN AARHUS

Artiklen er skrevet med afsæt i et mundtligt oplæg af partner i Polyform Arkitekter Thomas Kock om firmaets indretning af henholdsvis Polyform, Stylepit og Center for Renhold. Projekter, der demonstrerer det arkitektoniske potentiale i at arbejde bevidst med dialogen mellem arbejdsrummet og de subtile og dynamiske værdier, der knytter sig til den kontekst, det befinder sig i.

48

I slutningen af 2013 flyttede tegnestuen Polyform Arkitekter til Langelandsgade på Amager, til lokaler i en bygning, der tidligere havde huset en pyjamasfabrik. For en ung arkitektvirksomhed i vækst og med behov for økonomisk overkommelige kvadratmetre, var en tidligere industribygning på Amager et attraktivt lejemål – tæt på centrum, men uden for ejendomspriserens uslyrlige himmelflugt. Og for lokalernes indehaver var det at få en kreativ virksomhed som lejer en kærkornmen mulighed for at "løfte" ejendommen ud af kvarterets stemning af senindustriel tristesse og i stedet betone den umiddelbare nærhed til Holmbladsgadekvarteret – et kvarter på vej op i hovedstaden.

"... VI KUNNE BYDE EN NY GRUPPE AF INVESTORER INDENFOR – OG VI BLEV EN MODEL. UDLEJEREN SAGDE: SE HER, HVAD MAN KAN GØRE MED EN PYJAMASFABRIK. OG SÅ ER HER HØJT TIL LOFTET; DET FÅR MAN IKKE I NYBYGGERI, HVOR MAN IKKE OFRER DE EKSTRA FACADEKVADRATMETER PÅ

GENERØS RUMLIGHED"

Thomas Kock

Tegnestuen Polyform Arkitekter

Grebet i Polyforms indretning af de tidligere fabrikslokaler er enkelt: hvide vægge, hvide lofter, hvide gulve. Afgrænsende partier i glas fra gulv til loft. På fotos fremstår rummene æteriske og med en skyggeløs transparens – som en næsten usynlig backdrop for arbejdet.

For arkitekterne var målet da også at skabe et arbejdsrum med ro og plads til tanker, men samtidigt – og nok så vigtigt – at lade tegnestuen fremtræde som en professionel virksomhed for de opdragsgivere og samarbejdspartnere, hvis tilid er helt afgørende for en ung tegnestue. Der var mulighed for at dele lokalene op, så det mindre velordnede, kreative værksted kunne placeres lidt afsides, således at det første indtryk, den besøgende får, er et kontrolleret, ryddeligt arbejdsmiljø og et kompetent arkitektkontor.

49

Tegnestuens enkle indretning blev straks grebet af udlejeren, som hurtigt fandt på at fremvise Polyforms lokaler til potentielle lejere som et eksempel på, hvordan ejendommens øvrige etager også kunne komme til at se ud. Og promoveringen virkede: Virksomheden stylepit.dk – en succesrig online modeshop – flyttede i 2014 ind på etagen under Polyform.

Stylepits indtog på Amager skete som led i en strategisk reorganisering under en ny administrerende direktør. Fra at have haft til huse i Jyderup med eget lager satsede virksomheden nu på decentrale lagre og et større opland af kompetente medarbejdere og nærhed til vigtige samarbejdspartnere i ”den nordiske modehovedstad”. Amager tilbød billige kvadratmeter med gratis parkering og nærhed til det øvrige Skandinaviens – og samtidig kunne man med naboer som Polyform understrege sin identitet som en kreativ virksomhed.

” ... MODEBRANCHEN HANDLER OM AT SPEJLE SIG I NOGET ELLER NOGEN OG INSPIRERES AF DET, MAN SER. OG STYLEPITS DIREKTØRS REAKTION PÅ VORES LOKALER VAR DA OGSÅ NETOP: DET DER KAN JEG

SPEJLE MIG I. DET VIL JEG HAVE!”

Thomas Kock

Gårdrummet, Løplandsgade 4

Stylepit.dk bad deres nye overboere om at give lejermålet en make-over helt i stil med arkitekternes egne lokaler. Men de nye beboere stoppede ikke her: bygningens ydre og de umiddelbare omgivelser robuste råhed matchede ikke virksomhedens selvforståelse, og Stylepit.dk ønskede at kunne manifestere sig så langt matrikelgrænsen til lod det: Polyform fik således til opdrag at lade interiørets minimalistiske orden ekspandere til parkeringspladsen og bygningernes facade. Som en pendant til kontorlokalernes kontinuerlige hvidhed blev gårdrummet transformeret til et sort, homogent parkerings- og ankomstrum, kun brudt af grupper af slanke birketræer og en skiltning, der tydeligt markerer arealet som web-virksomhedens fysiske domæne.

Dette ønske om at kontrollere arbejdsrummets kontekst udpeger den væsentligste forskel på to arbejdspladser, der ellers for en umiddelbar betragtnings fremstår næsten identiske i deres arkitektoniske karakter. For arkitekterne selv var forskellen mellem det hvide, glatte interiør og de umiddelbare omgivelser lettere sligte præg i sig selv en pointe: Med et ydre, der fastholder stedets historie som båret af funktional pragmatik, forstærkes oplevelsen af interiørets universelt-abstrakte kvalitet.

”VORES NYE LOKALER VAR EN FANTASTISK KONTRAST TIL DET SUPER RÅ MILJØ – MAN FORVENTEDE ÉT, MEN FIK NOGET RADIKALT ANDET, NÅR MAN TRÅDTE INDENFOR. OG DENNE POSITIVE OVERRASKELSE ER DER SELV- FØLGELIG EN GOD HISTORIE I, NÅR MAN ARBEJDER SOM ARKITEKT. AT SE POTENTIALET OG UDNYTTE DET”

Thomas Kock

Tilsvarende er der forskel på, hvordan de to virksomheder betragter deres næsten identiske interiører. På samme måde som kunstrummets white cube, der etablerer et slags kontekstløst fravær af specificitet, og som – i det mindste tilsyneladende – kan fungere som en neutral ramme om hvilket som helst kunstværk, kan de hvide, minimale kontorarealer uproblematisk rumme såvel arkitekternes som modehandlernes arbejde. Grundlæggende er behovene hos de to virksomheder da også de samme: lys, plads og overskuelighed. Men netop i forestillingen om kreativitet og synet på arbejdsrummets kontekst kommer forskellen på de to arbejdspladser til syne.

Karakteristisk nok var tegnestuens kontrollerede minimalisme dét biliede på kreativitet, Stylepit.dk ønskede at spejle sig i. Hos modevirksomheden er indkøberne at betragte som virksomhedens kreative arbejdskraft og således dem, der holder til som forpost i det repræsentative, hvide rum, hvor samarbejdspartnere tages imod, og hvor udefrakommende sælgerne viser deres varer frem. Call-centerets problemknsuere, hvis arbejde fremtræder mere konventionelt, har til gengæld fået en mere tilbagetrukket placering på etagen.

Hos arkitekterne derimod, betragtes det kreative rum som de mindre velordnede arealer, der er gemt lidt væk, mens det mere klassisk-universelle kontormiljø fungerer som tegnestuens ansigt udadtil.

Blot 3,5 km fra Laplandsgade finder vi Hausers Plads. I kanten af hovedstadens ældste del, tæt på Kongens Have og Rundetårn. Her har Polyform indrettet et nyt Center for Renhold, det vil sige pause- og kontorlokaler for de mennesker, der lever af at holde byen ren. Førhen havde renholdningsarbejderne haft deres omklædnings- og pausefaciliteter i en skurby på Nørrevold. Lokaler, hvis tarvelighed måske var medvirkende til, at de ansatte ofte valgte at holde deres frokostpause i de små arbejdsvogne, der transporterer dem og deres grej rundt i byens gader.

Ansæt, Center for Renhold

” ... MAN HAVDE SET RENHOLDNINGSARBEJDERE SID- DE OG SPISE I DERES VOGNE – OG SÅ BLEV DER KLAGET TIL KOMMUNEN OVER, AT DE IKKE BESTILTE NOGET”

Thomas Kock

Der var altså gode grunde til at sørge for bedre forhold for Center for Renholds mandskab, men udfordringen var at finde plads til at facilitere 100 mand og deres køretøjer i den del af byen, hvor de udførte deres arbejde, nemlig middelalderbyen. Nærheden til renholdningsarbejdernes arbejdsområde var naturligvis afgørende for en effektiv arbejdsdag uden for meget transport, så der skulle findes plads til en ganske ydmyg arbejdsplads i et område af byen med høje ejendomspriser. Muligheden viste sig på Hausers plads, idet der her fandtes en underjordisk parkeringskælder, som kommunen havde tilbagekøbtret på; her kunne man på én gang etablere nye mandskabslokaler under jorden og ovenpå denne anlægge en legeplads til glæde for bl.a. områdets daginstitutioner.

For at kunne etablere attraktive lokaler under jorden måtte dagslyset være det væsentligste designparameter. Tegnestuen løste udfordringen ved at etablere et atrium, der i kraft af sin amorf geometri kunne maksimere glasarealet i den del af det underjordiske center, der indeholdt administration, pause-, møde- og opholdsrum.

Center for Renhold

Da det var vigtigt at udnytte lyset til det yderste, var det oplagt at lade alle overflader være hvide, så også her hos Center for Renhold fik arbejdsrummet karakter af en minimal "hvid boks" – men altså af ganske pragmatiske grunde. Resultatet er et raffineret og sprødt rumforløb, der kun sporadisk afsjører sig fra byens plan og den naivistiske legeplads. Det er ikke alene lykkedes at eliminere fornemmelsen af kælder, men også med enkle midler at skabe et både overraskende og næsten eksklusivt rumforløb.

Hausers Plads

**"DE FÅR ET HUS, SOM ER EN DEL AF DERES HVERDAG,
OG DE FÅR OGSÅ ET HELT NYT BILLEDE AF DEM SELV
OG AF DERES ARBEJDE"**

Thomas Kock

De tre virksomheder: Polyform Arkitekter, Stylepit.dk og Center for Renhold holder alle til i et enkelt, hvidt interiør: i transparente, lyse rum, der gniðningsløst danner ramme om de forskellige arbejdsaktiviteter, der udfolder sig på de tre arbejdspladser. Således demonstrerer de, hvordan det ikke nødvendigvis er rummet i sig selv, der bestemmer dets egnethed som ramme om et givent arbejde eller en specifik gruppe af mennesker, men nok så væsentligt rummets lokalitet – dets kontekst. Og kontekst skal her forstås i den videste forstand: både som den fysiske og infrastrukturelle lokalitet, som områdets historiske og symbolske værdi, som nabolagets beboere, etc. Alle disse forhold er afgørende parametre for et velfungerende arbejdsmiljø og for en virksomheds selvforståelse.

Kvarteret omkring Laplandsgade har en særegen karakter, som Polyform kunne se en pointe i at gå i kontrastfyldt dialog med, og som identificerer tegnestuen som placeret netop her: på et særligt sted i byen med en bestemt programmatisk historie. Det er resterne af det, der var, der giver lokaliteten sin egenart og udgør en væsentlig del af dens attraktionsværdi. Stedet er i bevægelse fra én identitet til den næste – og i det øjeblik denne transition er afsluttet, vil en del af stedets kvalitet være forsvundet. Kreative virksomheder som Polyform fungerer således som aktive aktører i den fortløbende transformation af byen og dens kvarterer; i en transformationsproces, der henter energi fra og næres af heterogeniteten. Virksomheder, som kommer efter, fungerer med deres spejlingsstrategi som en slags motorer for en mere homogeniseret by. De spotter tidligt kvaliteten af et områdes transformation, og paradoksalit nok er dette langsomt med til at forvandle det, som var det rå og attraktive, til mere genkendelige og kontrollerede miljøer. På Hausers Plads er situationen en anden. Her har vi at gøre med et miljø med en stærk karakter; med en lokalitet, der i kraft af sin historiske tyngde har en permanens og robusthed, der gør det muligt at indføre et anderledes program og en overraskende formverden uden at svække det, der var. I stedet fungerer mødet mellem forskellige verdener som en understregning af byens samtidigheder.

Polyforms tre projekter demonstrerer det arkitektoniske potentiale i at arbejde bevidst med dialogen mellem arbejdsrummet og de subtile og dynamiske værdier, der knytter sig til den kontekst, det befinder sig i. Og de understreger, at det sted, vi arbejder, ikke kun er vores konkrete arbejdsrum, men snarere er at forstå som et informationsfyldt felt, der strækker sig langt uden for det fysiske lejemål og den konkrete matrikelgrænse.

Illustrationer

- Side 49: Tegnestuen Polyform Arkitekter.
Copyright Wichmann + Bendtsen
- Side 50: Interiør, Stylepit.dk.
Copyright Wichmann + Bendtsen
- Side 51: Gartrummet, Laplandsgade 4.
Copyright Wichmann + Bendtsen
- Side 53: Ansat, Center for Renhold.
Copyright Ty Stange
- Side 54: Center for Renhold.
Copyright Ty Stange
- Side 55: Hausers Plads.
Copyright Ty Stange

OPEN ROOMS

OPEN ROOM 01

**MODERNE ARBEJDSRUM
– FRIHED VS. FRIKTION?**

OPEN ROOM 02

**TECHNOLOGY IS THE ANSWER,
BUT WHAT IS THE QUESTION**

OPEN ROOM 03

**DIGITAL FABRICATION I
FREMIDENS ARKITEKTUR**

OPEN ROOM 04

**KAN BYGGET VELFÆRD
EKSPORTERES?**

OPEN ROOM 05

SKAB BYEN SAMMEN

Den informationsteknologi, der understøtter stadigt flere menneskers arbejde, tilbyder os en frihed fra det fysiske rums grænser og begrænsninger.

Hvad betyder det, at kontorbygningen skifter fra at være et funktionsbestemt sted, der giver rammer for arbejdsudstyr og kontakt med kollegaer, til at være virksomhedens fysiske værdimarkør og identitetsgiver? Og kan arkitekturens fysiske fasthed få ny betydning som et alternativ til den friktionsløse digitale verden – som det, der kan tilbyde konkret, kropslig – og produktiv – modstand?

Bogen du står med er en opsamling af et seminar på Arkitektskolen i Aarhus, hvor fem forskellige fagfolk gav deres perspektiv på det moderne arbejdsrum.

